

probleme i na njihov rasplet. Najbolji tumač toga je maršal Tito. Osim toga to je jedino djelo takve vrste objavljeno u inozemstvu, u kome je prikazana djelatnost i uloga Titova u vođenju ratne i poslijeratne politike. (Poznati naši prijevodi nekih Titovih dokumenata na glavne strane jezike nisu isto što i ovo djelo.) U isto vrijeme ta je knjiga priručnik stranim historičarima, koji proučavaju podjednako Titovo doba i Titovo djelo, za upoznavanje s njegovim gledanjima i rješenjima mnogih problema Jugoslavije u njenom burnom razvoju u ratu i miru i isključivo je namijenjeno stranom čitaocu. U tome je prava vrijednost te knjige.

Vojmir Kljaković

*STIPE ŠUVAR: SOCIOLOŠKI PRESJEK JUGOSLAVENSKOG
DRUŠTVA, izd. Školska knjiga, Zagreb 1970, 184 str.*

Premda naša sociološka znanost za sada nema određeni fond spoznaja o razvitku vlastitog društva i premda su empirijska proučavanja nedovoljna i nedostaje elementarna dokumentacija za proučavanje cjeline društvenog života, ipak je dr Stipe Šuvar (rođen 1936. u Zagvozdu, diplomirao 1960. i doktorirao 1965. na Pravnom fakultetu u Zagrebu) prihvatio ponudu Školske knjige da prikaže sociološki presjek suvremenoga jugoslavenskog društva. Koristeći se dokumentacijom što ju je sam prikupio, Šuvar je uspio da napiše ozbiljan i dokumentaran rad koji nam omogućuje pregled osnovnih strukturalnih karakteristika i tendencija razvitka jugoslavenskog društva danas. Njegova je knjiga prvi pokušaj sociološke obrade te problematike u našoj sociološkoj znanosti.

U prvom dijelu knjige obrađeni su problemi društvene strukture i društvene morfologije — ključni problemi sociologije. Jer, »sociologija je znanost koja proučava strukturu ljudskog društva i zakone njegova razvitka (...)«, usmjerena »na proučavanje društva u totalitetu — kako u strukturalnom tako i u razvojnom vidu — a težište stavlja na međudjelovanje pojedinih društvenih fenomena« (184). Prema tome, svako društvo, pa i jugoslavensko, moguće je definirati kao određenu strukturu, koja najpotpunije dolazi do izražaja u klasno-socijalnoj podjeli. Polazeći od Lenjinove definicije klasa, autor smatra da »klasno-socijalna struktura izražava različit položaj ljudi u proizvodnji i raspodjeli materijalnih i duhovnih dobara, odnosno njihovo različito mjesto i ulogu u društvenoj podjeli rada« (9). Iako suvremeno socijalističko jugoslavensko društvo ima strukturu različitu od svih prethodnih klasnih društava i, iako je prijelazno društvo, ipak je klasno društvo, jer je »podjela rada na fizički i umni [...] u osnovi [...] svake klasne podjele« (10). Zbog toga još uvijek postoje u našem društvu sve bitne osnove klasnog strukturiranja: »podjela rada na stvarno proizvodni i neproizvodni, na potreban rad i višak rada, na fizički i umni, podjela rada između grada i sela, monopolska koncentracija upravljanja društvenom reprodukcijom u rukama izdvojenih društvenih sila (države) [...] vlast kao funkcija upravljanja ljudima itd.« (11). Jedinstvena kategorija radnih ljudi obuhvaća radničku klasu, sitne proizvođače s vlastitim sredstvima i neproizvodne radnike, iako su im klasne pozicije i interesi još uvijek različiti i oprečni.

Radnička klasa obavlja proizvodan rad u oblasti materijalne proizvodnje i materijalnih usluga i stvara proizvode potrebne za svoje održanje, viškove proizvoda potrebne za proširenje društvene reprodukcije (akumulacija) i za izdržavanje onih koji obavljaju društveno koristan, ali neproizvodan rad (društveni fondovi) (»kontraklasa«). Pripadnike radničke klase autor svrstava u skupine i podskupine zanimanja. U radničku klasu ubraja i tzv. tehničku inteligenciju i rukovođeće i administrativno osoblje u privredi (zajedničke službe), ako oni »neposredno rade u proizvodnim radnim organizacijama, a osobni dohodak zarađuju u istim okolnostima kao i radnici« (12). Sama se radnička klasa diferencira na različite slojeve (fizički i intelektualni radnici) i podliježe najrazličitijim podjelama (na tehničku inteligenciju i ostale radnike po kvalifikacijama, na radnike-seljake i »prave« radnike). Zbog nesređenog tržišta i miješanja države u privredu »značajna je i diferencijacija radnika prema granama i vrstama djelatnosti« (14).

Sitni proizvođači s vlastitim sredstvima proizvodnje također neposredno proizvode za vlastite potrebe i daju višak rada društvu, a obuhvaćeni su u dvije socijalne skupine: seljake i obrtnike. Simovlasnička robna proizvodnja čini da seljaštvo još uvijek zadržava atribute posebne klase. Međutim, u suvremenom jugoslavenskom društvu prestala je klasno-imovinska diferencijacija seljaštva, te se ono »diferencira prema visini i izvorima dohotka, veličini proizvodnih sredstava kojima je vlasnik« (15), a stvarno postupno iščezava.

»Skupina neproizvodnih radnika zapravo je 'kontraklasa', polarna suprotnost radničkoj klasi« (16). Diferencijacija »kontraklase« vrši se s obzirom na stupanj društvene moći i stupanj stručne spremne. Najamni odnos radničke klase prema »kontraklasi« moguće je prevladati »ako radnička klasa neposredno u svoje ruke preuzima upravljanje društvom na svim razinama i [...] ako se svi pripadnici društva dovedu u isti društveni položaj prema prisvajanju rezultata društvenog rada« (17).

Autor navodi najkarakterističnije stavove u našoj društvenoj teoriji koji se odnose na klasno-socijalnu strukturu jugoslavenskog društva, i to one koji odbacuju klasnu strukturu socijalističkog društva (Mihailo Popović, Radomir D. Lukić, Branko Horvat), i one koji na toj strukturi inzistiraju (Miroslav Pečujlić, Vladimir Bakarić, Edvard Kardelj, Adolf Dragičević, Vojin Hadžistević).

U daljnjem tekstu Šuvar navodi osnovne podatke (po statističkim godišnjacima i popisima stanovništva 1948, 1953. i 1961) i prognoze (po radovima Dušana Breznika i Milice Sentić iz IDN u Beogradu) o strukturi i tendenciji razvitka stanovništva Jugoslavije: o klasno-socijalnoj strukturi stanovništva 1961. i 1967. god., raspoređujući stanovništvo u tri navedene skupine (tablica 1 i 2), o povećanju broja stanovnika od 1948. do 1986. god. (u t. 3) (stanovništvo se relativno brže povećava u gospodarski nerazvijenim područjima, a u cjelini pokazuje tendenciju »demografskog prijelaznog razdoblja« ili »demografske tranzicije«), o udjelima stanovništva pojedinih republika u jugoslavenskom stanovništvu (u postocima) od 1948. do 1986. (t. 4), o natalitetu (brzo opada; opća stopa nataliteta 1950—1968. u t. 5), o mortalitetu (dugoročna tendencija opadanja; broj umrlih na 1000 stanovnika 1950—1969. u t. 6), o prirodnom prirastu (ispod 10 promila; prirodni prirast od 1950. do 1969. u t. 7), o općim stopama fertiliteta (smanjuju se), o stopama reprodukcije (neprestano se smanjuju, tako da je u Hrvatskoj, Vojvodini i užoj Srbiji u toku depopulacija), o nupcijalitetu (pada) i divorcijalitetu (raste), o prosječnoj starosti stanovništva (znatno duža u razvi-

jenim krajevima), o očekivanom trajanju života (od 1952. do 1964. u t. 8), o strukturi stanovništva prema spolu (višak žena) i prema starosti (od 1921. do 1981, u t. 9), o radnom kontingentu stanovništva (dugoročno se povećavao), o strukturi stanovništva s obzirom na pismenost (od 1948. do 1961, u t. 10), o strukturi stanovništva prema razini školskog obrazovanja (89,1% jugoslavenskog stanovništva 1961. god. ili nije imalo nikakve škole ili je imalo nepotpuno i potpuno osnovno obrazovanje; struktura pojedinih skupina zanimanja aktivnog stanovništva prema školskoj spremi u 1961. god., u t. 11), o stanovništvu prema aktivnosti (radno aktivne osobe, osobe s osobnim приходima i izdržavane osobe; povećao se apsolutni broj aktivnog stanovništva, ali je relativan broj opao) i o broju kućanstava (povećavao se) i prosječnom broju članova kućanstava (smanjivao se) (u t. 12).

Na temelju istih podataka i prognoza, autor razmatra prostornu i socijalnu pokretljivost stanovništva Jugoslavije. »U jugoslavenskom društvu prostorna i socijalna pokretljivost već su relativno visoke, a mogu se smatrati integralnim i kontinuiranim izrazima procesa industrijalizacije, urbanizacije i birokratizacije« (40). Glavni pravci i oblici socijalne i prostorne pokretljivosti mogu se sagledati pomoću porijekla stanovništva prema tipu naselja (za 1968. god., u t. 13), a s tim su u vezi: problemi međuseoske ili intraruralne migracije (najveća), selidbe iz sela u grad, međugradske ili intraurbane migracije, selidbe iz gradskog naselja u seoska i poluseoska, iseljavanje u inozemstvo i doseljavanje iz inozemstva (ise-lilo se poslije rata više od pola milijuna ljudi, a 1970. god. na radu u inozemstvu bilo je otprilike 700 tisuća jugoslavenskih građana) i međurepubličke migracije (jedino je Srbija imigracijska republika), i pomoću deagrarizacije (glavni oblik socijalne pokretljivosti u današnjem jugoslavenskom društvu; od 1948. do 1961. u t. 14), a s tim su u vezi: problemi zapošljavanja nove radne snage (zaposleno osoblje u godišnjim prosjecima od 1939. do 1969, u t. 15; prosječna je godišnja stopa od 1945. do 1969. 8,9%; Jugoslavija nema uvjeta da vodi politiku tzv. pune zaposlenosti), nezaposlenosti (broj osoba koje traže zaposlenje 1957—1969. u t. 16), promjene u strukturi stanovništva prema djelatnostima (stanovništvo se relativno povećalo gotovo u svim djelatnostima, samo se u poljoprivredi i obrtu smanjilo; podaci za 1953. i 1961. god., u t. 17 i za aktivno stanovništvo u 1969. god., u t. 18), prema osnovnim skupinama zanimanja (za 1953. i 1961. god., u t. 19 i za samo aktivno stanovništvo za 1961. i 1971. god., u t. 20) i prema sektorima djelatnosti (najviše aktivnog stanovništva zaposleno je u primarnim, a najmanje u tercijarnim djelatnostima; podaci za 1953. god. do 1975. god., u t. 21).

Obrada problema društvenih promjena na selu i razvoja gradova i gradskog načina života predstavlja najbolji dio knjige, što je i logično kad se zna da je S. Šušar od 1961. do 1968. god. radio kao sociolog u Agrarnom institutu (rukovodilac Odjela za sociologiju sela, direktor i pokretač i prvi glavni i odgovorni urednik časopisa »Sociologija sela«) i da je honorarni docent za sociologiju naselja (urbana i ruralna) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Statična i homogena društveno-ekonomska struktura sela doživljava poslije pobjede socijalističke revolucije u Jugoslaviji značajne promjene, koje se izražavaju u izmijenjenom udjelu poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu (više od 30% smanjen udjel; podaci od 1910. do 1968. god., u t. 22; poljoprivredno stanovništvo po republikama 1953. i 1961. god., u t. 23), u stvaranju velikog broja prijelaznog društvenog sloja — tzv. radnika-seljaka (oko 40%)

svih zaposlenih u društvenoj privredi 1969. god.), u promjeni stanovništva sela i u »odumiranju« sela. Također se događaju promjene i u agrarnoj strukturi (kretanja u posjedovnoj strukturi od 1931. do 1969. god., u t. 24), od kojih je najznačajnija, nastajanje i postupno širenje društvenog sektora poljoprivrede. Zbog velike agrarne prenaseljenosti i realne potrebe seljaka-radnika da zadrži posjed, ipak se ne otuđuje zemlja, premda je velik broj ljudi napušta. Međutim, »smanjila se važnost zemljišnog posjeda za opstanak i održavanje seoske obitelji. To pokazuju i podaci o strukturi dohotka po izvorima i obliku« (od 1957. do 1968. god., u t. 5) (62). Socijalna i prostorna pokretljivost danas osobito presudno utječe na demografski razvoj u selu (skupine naselja prema broju stanovnika 1961. god., u t. 26). »U selu se intenzivno razvijaju [...] procesi senilizacije i feminizacije poljoprivrednog (i seoskog) stanovništva. Ti su procesi izraz selektivnih učinaka migracije na starosnu i spolnu strukturu« (64). U isto vrijeme burno se transformira kultura seoske sredine, od promjena u stambenim prilikama (po članu 10,1 m² u 1969. god.), prehrani i odijevanju (homogenizacija kulture odijevanja u selu i gradu), preko urbaniziranja današnjeg sela (korištenje slobodnog vremena i sredstava masovnog informiranja), do transformiranja društvenih odnosa na selu (u sferi političkih raspoloženja, svijesti, morala i ponašanja). »Seoska sredina nije danas samoupravno organizirana, što koči njen cjelokupni progres« (68).

Koeficijent urbanizacije Jugoslavije je među najnižima u Evropi (u gradovima je 1961. god. živjelo 28,3% ukupnog stanovništva Jugoslavije), iako je »stanovništvo gradova raslo [...] četiri puta brže od ukupnog« (69) (stupanj urbanizacije u Jugoslaviji 1953. i 1961. god., u t. 27). Stupanj urbanizacije više je izraz specifičnih okolnosti, nego opće i gospodarske razvijenosti pojedinih republika. Zbog različitoga historijskog razvitka pojedinih nacionalnih država i zbog toga što je višenacionalna zajednica, »Jugoslavija nije bila pogodna sredina za formiranje jednoga milijunskog grada koji bi apsorbirao [...] pretežan dio gradskog stanovništva« (27), pa je primijećen relativno brz razvoj srednjih gradova. Tendencije suburbanizacije i metropolitanizacije stanovništva kod nas su tek u začetku. Zanimljivo je da je »u našim gradovima [...] nastanjen [...] značajan broj poljoprivrednika« (76), da je u selima više djece nego u gradovima, »ali je kod osoba u radnoj dobi stanje obrnuto. [...] Osoba starijih od 65 god. relativno više ima u selu [...] nego u gradu« (77). U gradovima je povoljniji odnos muškaraca prema ženama nego kod ukupnog broja stanovnika, veći je broj pismenih (u slovenskim gradovima nepismenih ima samo 0,8%), iako je obrazovna razina i kod gradskog stanovništva nedopustivo niska. »Uopće nema škole ili ima najviše četiri razreda osnovne škole 48,9% gradskog stanovništva, osnovnu školu završilo je 10,4%, srednju 18% i visoku 2,2%« (78). Socijalno-psihološka strana gradskog života uvelike je određena time što u Jugoslaviji postoji velik broj novih gradova (i industrijskih naselja) i što se svi gradovi obnavljaju pridošlicama sa sela. Zbog toga se »društveni dodiri među ljudima [...] u našim gradovima odlikuju visokim stupnjem ruraličnosti« (80). Urbanizam u našim gradovima je »uglavnom neutralan prema socijalnim činiocima [...] ekskluzivistički je usmjeren na postizanje efekata reprezentacije, na podizanje uzornih četvrti, pa i na gomilanje nebedera na ledinama« (72), a to dovodi do brojnih posljedica, kao što su neregularan smještaj na rubovima grada (»divlja« naselja), nedostajanje žarišta socijalnosti i sl. Usprkos homogenizaciji života, naši gradovi su zadržali naglašene raznolikosti (selendra, palanka, kasaba, čaršija), a i »veličina gradskih naselja bitno utječe na karakter života u njima«

(83). Kod nas je moguće izdvojiti neke regije u kojima se pojavljuje određeni urbani kontinuum, a to su Slovenija, područje uzduž obale Jadranskog mora, Vojvodina i Slavonija.

»Jugoslavensko se društvo u ovom trenutku povijesti susreće s industrijskom civilizacijom, i to je njegova osnovna posebnost na sceni suvremenosti« (184). Problemi i prednosti koji nastaju na temelju toga susreta, tema su drugog dijela Švarove knjige.

»Današnje jugoslavensko društvo, u kojem su industrijalizacija, urbanizacija i specijalistička institucionalizacija (birokratizacija) [...] dominantni i određujući opći društveni procesi, moglo bi se označiti i kao društvo brze diverzifikacije ljudskih potreba« (87). Kako se interes i potrebe pojedinaca i skupina granaju i množe, tako se povećava »međuzavisnost ljudi u prostoru i vremenu, odnosno širi socio-ekološki sistem kojim je određen život pojedinaca i skupina« (87). Budući da je u Jugoslaviji do sada prevladavao sporiji »ritam života« i uži socio-ekološki okvir života, autor nastoji da pomoću povećanja brzine u društvenom vremenu pokaže stvaranje industrijalizirane potrošačke civilizacije, koja »u nletima civilizacijskih tekovina [i] u nas prostor širi a vrijeme ubrzava« (89). Rasprostiranje tehničke sredine karakteristično za brzu industrijalizaciju, sve više »oblikuje način života i međuljudske odnose i u (našem) [...] društvu« (90) i u tvornicama, gradovima, selima, prometu i u kućanstvu itd. To se najbolje vidi pomoću pokazatelja povećanja potrošnje električne energije, automobilizacije, izgradnje i rekonstrukcije putova i ostalih oblika prometa, povećanja prijenosa vijesti i prijevoza dobara (PTT), razvijanja sredstava masovnog informiranja (mass media) i nekih drugih fenomena (skraćeno radno vrijeme, masovni godišnji odmori, vikendi, rezidencijalni boravak, masovne razonode itd.). Ali, zbog toga se javljaju brojne i raznolike posljedice prilagodavanja »i u institucionalno-strukturalnoj osnovi društva i u socijalno-psihološkoj domeni« (96), kao što su nesreće na radu i prekomjerni porast invalidskih umirovljenika, posljedice u općem zdravstvenom stanju stanovništva, promjene u zatečenom ekvilibriju prirode (zagađenje zraka i voda) itd. »Jugoslavensko društvo sve više postaje potrošačko [...] u njemu se rapidno razvijaju potrošačka orijentacija i psihologija. [...] Društvo potrošačkog obilja [...] danas je univerzalni ideal« (109). Odbacujući negativnosti potrošačkog društva (produbljivanje postvarenja ljudi), autor navodi da je i »socijalističko društvo zapravo (per definitionem) potrošačko društvo« (110) (zadovoljenje potreba širokih radnih masa), ali na drugačijim principima. »Zbog nerazvijenosti samoupravne društvene prakse [...] uzele su maha negativne pojave na tržištu i u sklopu masovne potrošačke orijentacije, što daje povod i za masovnu kritiku društvenog vođenja politike (lipanj, 1968)« (112). Slični procesi i pojave formiraju se i u sklopu masovne kulture današnjeg jugoslavenskog društva.

U trećem dijelu knjige, Švar razmatra osnovne probleme i prednosti jugoslavenskog puta u socijalizam.

»Jugoslavensko socijalističko društvo [...] se [...] otvoreno opredijelilo za put odumiranja države [...]. U Jugoslaviji se teži za ostvarivanjem samoupravljanja kao biti diktature proleterijata [...], pod kojom se »ne podrazumijeva vladavina neposrednih proizvođača ostalim pripadnicima društva« (122—3). Autor razmatra karakteristike društveno-političkog sistema u tri razvojne etape jugoslavenske revolucije: 1. oružanoj revolucionarnoj borbi, 2. razdoblju tzv. revolucionarnog etatizma i 3. razdoblju od uvođenja radničkog upravljanja privrednim poduzećima (traje još i danas). »Proces samoupravljanja u Jugoslaviji po-

zitivno je verificiran u dvostrukom smislu: [...] rezultatima društvene prakse u Jugoslaviji (i) [...] društvenom praksom u suvremenom svijetu« (131—132). Tekovine samoupravljanja vidljive su na globalnoj razini jugoslavenskog društva, a naročito kroz: »racionalizaciju i ubrzanje društvenog razvitka, [...] razaranje birokratske arbitrarnosti u društvu, [...] otvorenost jugoslavenske društvene zajednice prema suvremenoj svjetskoj zajednici [...] određeno konstituiranje radničke klase [...] oslobođenje raznih oblika ljudskog stvaralaštva, utjecaj na suvremeni svijet [...] porast personalne samosvijesti i [...] doprinos demitologiziranju procesa, tvorevina i rješenja što se u suvremenom svijetu izdaju za socijalistička, a to uistinu nisu« (132). Međutim, samoupravljanje se neadekvatno i sporo razvija, zbog brojnih uzroka, a od njih su, po autoru, najvažniji: »nerazvijena materijalna osnova samoupravljanja, neizgrađena samoupravna struktura [...] radnih organizacija, nedostatak samoupravne integracije, neadekvatna socijalna struktura društva, tendencija vladavine elite [...], nesklad između samoupravljanja u radnim organizacijama i političkog sistema u užem smislu« (136).

Preko problema društveno-političkih zajednica i teritorijalne demokracije, autor dolazi do problema nacija i međunacionalnih odnosa. Šuvar je autor zapažene knjige »Nacije i međunacionalni odnosi«, koja je nedavno izdana u biblioteci »Naše teme« (on je od 1963. god. i glavni i odgovorni urednik časopisa *Naše teme*, a u ovom radu iznosi samo skraćene teze iz te knjige, a te su: Jugoslavija će se održati i razvijati kao socijalistička zajednica samo ravnopravnošću svih nacija i nacionalnih skupina unutar njezinih državnih granica; »problemi međunacionalnih odnosa trajno egzistiraju i u socijalističkom društvu sve dok se ne ostvare uvjeti života čitavog čovječanstva u besklasnoj komunističkoj zajednici; međunacionalni odnosi u biti su određeni karakterom proizvodnih odnosa« (152—2). Autor analizira i probleme koje je izazvao etatizam u nacionalnom i socijalnom pitanju, kao i probleme nacionalizma i unitarizma. »Tendencije nacionalističkog *partikularizma* suprotne su unitarističkim, ali im je društvena bit ista, a stvarne i moguće posljedice jednako opasne« (159). One se »mogu konačno prevladati samo dosljednim prenošenjem svih bitnih društvenih nadležnosti na radničku klasu, odnosno razvlašćivanjem svih socijalno povlaštenih nacionalnih reprezenata« (160). S tim u vezi, autor razmatra uzroke, posljedice i probleme društvene (ne)jednakosti i društvene moći, te se zalaže za striktnu primjenu načela o raspodjeli prema radnim učincima i za »prenošenje bitnih poluga društvene moći i društvenog odlučivanja s manjinskih elita na mase proizvođača, radnih ljudi i građana u konzekventnoj samoupravnoj organizaciji cijelog društva« (175).

Uzmemo li u obzir da je ovaj rad autor ograničio u opsegu i namjeni da bi se on uklopio u biblioteku »Obzor« (džepna izdanja) i već spomenutu nedovoljnost empirijskih proučavanja i elementarne dokumentacije, razumljivo je da je autor u drugom i trećem dijelu knjige išao u širinu izlaganja, koja inače ne bi bila nužna, da ne postoje ti navedeni razlozi. Šteta što je knjiga izašla neposredno pred popis stanovništva god. 1971. jer bi brojni podaci iz tog popisa mnogo vjernije pokazali stanje suvremenog jugoslavenskog društva i time pridonijeli da, inače izvrsni, prvi dio knjige, bude još bolji. »Dokumentarnost i kritičko-prosudivanje ključnih fenomena osnovni je kriterij u metodologiji i pristupu proučavanju određenog društva« (184), a taj kriterij autor nije iznevjerio proučavajući suvremeno jugoslavensko društvo.

Igor Graovac